

World Revolution and the Geopolitics of the East and Central Asia (A Note on the Approaches of the Leaders of the October Revolution)

Mohammad Tahmasbi Borna

Corresponding author, PhD in History, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran.
E-mail: mtahmasebi39924@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 20 September 2025
Received in revised form: 4
November 2025
Accepted: 2 December 2025

Keywords:

World Revolution,
Russia,
Revolutionary Leaders,
Geopolitics,
East.

ABSTRACT

The Russian Revolution, with its driving forces influenced by Marxist ideas, had a transnational and cross-border nature. The Russian Revolution had an international aspect in two ways, in terms of its universal ideology and in terms of the assumption of the socialist revolution, the perspective of trying to spread the revolution and include the whole world. The other is in terms of the international nature of the Communist Manifesto. This centrality of thought in the revolutionary leader was traced by changing directions in the field of geography, the compass of which was the necessity and inevitability of the world revolution and bringing the October Revolution out of isolation, even by changing the direction and alternating the East and West in the international model of the October Revolution. The main issue of this research is to examine the backgrounds and theoretical approaches of the leaders in considering the East as an alternative geopolitics in the strategy of the world revolution. Attention to the East and Asian countries has been traced as a turn in the approaches of the leaders of the revolution. The author believes that the social structure, geographical components, and security issues played a significant role in the final formation of the geopolitical issue for the leaders of the Soviet revolution. The assumption of the research is that the stable political and social structure and the historical concerns of the Russian people and the Soviet revolution were important concerns for major decision-making by the revolutionary leaders, and of course, special attention was paid to the East and Central Asian countries. The disappointment of promising developments in line with the world revolution in Europe and Western countries led to the inclusion of Asian countries on the agenda as a source of developments in line with the international attitudes of the revolution. The research method is descriptive-analytical and the data collection method is documentary-library.

Cite this article: Tahmasbi Borna, M. (2025). World Revolution and the Geopolitics of the East and Central Asia (A Note on the Approaches of the Leaders of the October Revolution). *New Geopolitics Research*, 2 (2), 99-117.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.6>

Introduction

The hegemonic nature of the Russian Revolution and the approach of the revolutionary leaders stem from the natural characteristics of this country, and since territorial expansion was a necessity for the continuation of the revolutionary structure, the characteristics of the world revolution can also be examined within the scope of this requirement. Kissinger considers this approach to be in line with revolutionary requirements. It seems that what is considered in the West as authoritarian hegemony has been proposed in Russia as a fundamental necessity and a prerequisite for the exercise of government (and the conditions of survival). This idea was considered by the revolutionary leaders in the formation of the export of the revolution in the form of both "permanent revolution" and "building socialism in one country". If Europe is at the forefront of Russia's intellectual preoccupations, it is normal because the policy of all those who have led it, as well as their predecessors during the imperial period, was based on their country being a European power. But in the case of vast Asia, which extends from the Great Ocean to the Mediterranean Sea, Russia first thought of using it as a security zone, then as a space for encroachment and finally to gain influence in the region. Therefore, Orientalism and Westernism were based on ideological components that Soviet Russia had defined for itself as a security identity. This necessity can be traced in an ideological system in the approaches of revolutionary leaders.

Method

The research method is descriptive-analytical and the data collection method is documentary-library. The main issue of this research is to examine the context and theoretical approaches of leaders in considering the East as an alternative geopolitics in the strategy of global revolution. Attention to the East and Asian countries has been traced as a turn in the approaches of the leaders of the revolution.

Results and Discussion

- The revolutionary leaders' perceptions of world developments and the arrangement of economic mechanisms as an influential principle in the process of world developments lead them to the conclusion that the internationalist face of the October Revolution cannot remain confined to a limited national framework, and given the nature of the global economy and the global scale of class struggles, which in the second half of the 19th century and the early 20th century, all revolutionary movements were examined and evaluated according to this principle, it gave socialist revolutions an international character.
- The West, as a geopolitical neighbor, has played a very important role as a symbolic reference for redefining the revolutionary identity of revolutionary Russia. This process can be traced in three levels of recognition of the revolutionary structure, ignoring it, and intense confrontation in Russian history. The political structure after the October Revolution has fluctuated at the level of confrontation and recognition, which can be traced in the conflicts between Trotsky and Stalin.
- Through revolution or annexation of other countries, the Soviet Union has secured its borders in the Far East and a large part of the Asian continent, and has also realized some of its dreams of opening sea routes.
- The Bolshevik government was also forced to pursue fixed strategic goals, just as the Tsarist decision-making apparatus had pursued them. The reason for this is the unspoken similarity in the external form of political behavior. As a determined believer in these stages of achieving a series of world revolutions, Trotsky strives to free the October Revolution from

national and geographical limitations and to use all human capacities to achieve this ultimate goal.

- The look to the East and the sparks that promised promising developments on the front against the West, i.e. the mysterious world of the East, embodied for the Soviet revolutionaries, attracted interested glances. This influence took a gradual course, given the novelty of the influence of the East and the lack of a true understanding of the depth and nature of the developments. But in this part of the world, too, the actions and approach of Lenin and Trotsky in the initial stage and of Stalin and Bukharin in the later stages to these developments promised the opening of new fronts to strike at capitalism and save the revolution from isolation and its survival. These "strategic reserves" gradually attracted attention and occupied the most central foreign policy discussions in the years 1926 to 1928.

Conclusions

Russia may be the exception that proves the rule. If there is a rule about "legacies," the centuries-old question of whether Russia should become part of the West or pursue its own unique Eastern path was re-examined with the October Revolution, the simultaneous developments in some Western countries, and the failure of the revolution in its international perspective, given its established ideological foundations. The leaders of the revolution formulated the real ideological legacy of the Soviet Union into a geopolitical concern and as a major strategy. Which, if the revolutionary structure was to remain faithful to a pristine doctrine, would mean integrating world revolution into the basic goals of the Soviet state and people for survival and security. Attention to the East as an alternative component and, of course, a shortcut to achieving the ideal of a world revolution led to new ideological formations in the original strategy of world revolution centered on Western societies. The tension between the ideological appeal of the West and the requirements and necessities of attention to the East is identified as the most important feature of the geopolitical strategy of the October Revolution and the approach of the leaders of the revolution. The leaders of the revolution could not overcome this longing for the legacy of tsarism, so they created the necessary conditions for attention to it with an ideological veneer. The most important effective components for this controversial but precise replacement, in addition to ideological foundations, are authoritarian traditions and long-term approaches from the East as one of the most important strategies continued in the political and social structure of Russia. Therefore, this ideological model is transformed into a security strategy and an attempt at survival.

انقلاب جهانی و ژئوپلیتیک شرق و آسیای میانه (ملاحظه‌ای بر رهیافت‌های رهبران انقلاب اکتبر)

محمد طهماسبی برنا[✉]

نویسنده مسئول، دکترای تاریخ انقلاب، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: mtahmasebi39924@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: انقلاب جهانی، روسیه، رهبران انقلاب، ژئوپلیتیک، شرق.</p>	<p>انقلاب روسیه با توجه به نیروهای پیش‌برنده خود که متأثر از عقاید مارکسیستی بوده‌اند، دارای ماهیت فراملی و فرامرزی بوده است. انقلاب روسیه از دو جهت جنبه بین‌المللی داشت: از لحاظ ایدئولوژی جهان‌شمول آن و از این جهت که فرض انقلاب سوسیالیستی، این چشم‌انداز است که سعی در گسترش انقلاب داشته و تمام جهان را شامل شود؛ دیگری از این حیث که مانیفست کمونیستی ماهیت بین‌المللی دارد. این مرکزیت اندیشه در رهبر انقلابی را با تغییر جهت‌هایی در ساحت جغرافیا ردیابی شد که قطب‌نمای آن لزوم و حتمی بودن انقلاب جهانی و خارج ساختن انقلاب اکتبر از انزوا حتی با تغییر جهت و جابه‌جا کردن متناوب شرق و غرب در الگوی بین‌المللی انقلاب اکتبر بوده است. مسئله اصلی این پژوهش بررسی زمینه‌ها و چگونگی رهیافت‌های نظری رهبران در توجه به شرق به عنوان ژئوپلیتیک جایگزین در راهبرد انقلاب جهانی است. توجه به شرق و کشورهای آسیایی به عنوان یک چرخش در رویکردهای رهبران انقلاب ردیابی شده است. نگارنده بر این باور است که ساختار اجتماعی و مولفه‌های جغرافیایی و مسئله امنیت نقش بسزایی در شکل‌بندی نهایی مسئله ژئوپلیتیک در نزد رهبران انقلاب شوروی داشته‌است. مفروض پژوهش بر این اساس است که ساختار سیاسی و اجتماعی پایدار و نگرانی‌های تاریخی مردمان روسیه و انقلاب شوروی دغدغه مهمی برای تصمیم‌گیری‌های کلان در نزد رهبران انقلابی و با الطبع توجه ویژه به شرق و کشورهای آسیای میانه داشته‌است. نامیدی از تحولات امیدبخش در راستای انقلاب جهانی در اروپا و کشورهای غربی باعث گردید تا کشورهای آسیایی به عنوان منبع تحولاتی همسو با نگرش‌های بین‌المللی انقلاب در دستور کار قرارگیرد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری داده‌ها اسنادی-کتابخانه‌ای است.</p>

استناد: طهماسبی برنا، محمد. (۱۴۰۴) انقلاب جهانی و ژئوپلیتیک شرق و آسیای میانه (ملاحظه‌ای بر رهیافت‌های رهبران انقلاب اکتبر)، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۲ (۲)، ۹۹-۱۱۷.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.6>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

نقل قول معروفی از هرتسن^۱ وجود دارد که همه اسلاوها بیشتر از آن که به تاریخ پیوسته باشند، به جغرافیا تعلق دارند. تحولات انقلابی در روسیه در یک محدوده جغرافیایی بزرگتر و جمعیتی انبوه‌تر از جوامع انقلابی دیگر صورت گرفته بود (بریتون، ۱۳۸۵: ۲۷۱). ذات استیلاطلب انقلاب روسیه و رویکرد رهبران انقلابی از ویژگی‌های طبیعی این کشور ناشی می‌شود و از آنجا که گسترش ارضی هرچه بیشتر لازمه تداوم ساختار انقلابی بود، پس ویژگی‌های انقلاب جهانی نیز در گستره این الزام قابل بررسی است. گرچه انقلاب روسیه در سال ۱۹۱۷ عمدتاً با اقدامات خرابکارانه و خشونت‌آمیزی که شامل بازیگران زیادی بود که اهداف متفاوت و حتی متناقضی را دنبال می‌کردند، مشخص می‌شد، اما ویژگی بارز آن ایده‌رهایی بود. در حالی که انقلاب نتوانست بسیاری از انتظارات را برآورده کند، الهام‌بخش جاه‌طلبی‌های جدیدی شد، استانداردهایی برای تفکر جدید ایجاد کرد و فرصت‌های جدیدی را برای کل جهان ایجاد کرد. انقلاب روسیه ارزش‌ها و فرهنگ غالب غربی، سیستم حکومت‌داری و اصول بنیادین را به چالش کشید. لنین در اثر معروف خود "امپریالیسم، بالاترین مرحله سرمایه‌داری" که در سال ۱۹۱۶ نوشته شد، ایده اتحاد ضد امپریالیستی بین جنبش پرولتاریا در کشورهای توسعه‌یافته و جنبش آزادی‌بخش ملی در مستعمرات را مطرح کرد. او با تحلیل مسئله استعمار، تأکید کرد که تعیین سرنوشت ملی یک ضرورت مطلق برای موفقیت انقلاب‌های دموکراتیک و سوسیالیستی است (لنین، ۱۳۸۴: ۱۰۵۴).

رهبران انقلاب مسلم می‌گرفتند که در مبارزه‌ای بین‌المللی درگیرند. بر اساس این برداشت و انگاره به همبستگی همه کارگران و همه سرمایه‌داران جهان اعتقاد داشتند. اگر اروپا در رأس اشتغالات فکری روسیه قرار داشته باشد، امری عادی بوده‌است؛ چون سیاست کلیه کسانی که آن را رهبری کرده‌اند و نیز اسلافشان در دوره امپراطوری بر این اساس بوده که کشورشان یک قدرت اروپایی باشد. اما در مورد شرق و مسئله ژئوپلیتیک سرزمینهای شرق که از اقیانوس کبیر تا دریای مدیترانه گسترده است ابتدا روسیه به فکر افتاد به عنوان حریم امنیت از آن استفاده کند، سپس فضایی برای دست‌اندازی و بالأخره منطقه نفوذ پیدا کند (کارردانکوس، ۱۳۶۷: ۱۳۸)؛ بنابراین شرق‌گرایی و غرب‌گرایی بر مولفه‌های ایدئولوژیکی بنیان یافت که هویت امنیتی روسیه شوروی برای خود تعریف کرده بود. این ضرورت در یک منظومه ایدئولوژیکی در رویکردهای رهبران انقلابی قابل ردیابی است. کسینجر این رویکرد را با الزامات انقلابی همسو می‌داند. بر این باور بود که چیزی که در غرب به عنوان سلطه‌جویی استبدادی قلمداد می‌شود در روسیه به عنوان یک ضرورت اساسی و پیش شرطی برای اعمال حکومت (و شرایط بقا) طرحه است (کسینجر، ۱۳۹۶: ۵۶). این انگاره در شکل‌بندی راهبرد صدور انقلاب هم در شکل «انقلاب مداوم» و هم «ساختمان سوسیالیسم در یک کشور» مورد توجه رهبران انقلابی قرار گرفت. جادوی ضرورت تاریخ که از آغاز سده نوزدهم بر اذهان چیره شد بود با انقلاب اکتبر نیرومندتر شد. ساخت سیاسی و اجتماعی و منحصر به فرد روسیه که تأثیر و نقش خود را در تحولات انقلابی داشته است، همچنین تجربه روسیه از تهاجمات تاریخی، با در نظر گرفتن مؤلفه‌های امنیت برای روسیه شوروی نقش مهمی در شکل‌بندی رویکردهای رهبران انقلاب در توجه به مسئله بقا و مسایل مربوط به ژئوپلیتیک داشته است. انقلابیون روسیه همیشه با توجه به تنوع رویکردهای مختلف رهبران انقلابی این ویژگی‌های ساختاری، امنیتی را مورد توجه قرار داده و می‌توان در تحولات تاریخی ریشه‌های این دغدغه را مشاهده نمود. بر این اساس در کنار آرمانهای جهانی انقلاب اکتبر، مهم‌ترین اقدامات رهبران انقلاب اکتبر با هدف تأمین مؤلفه‌های امنیتی لازم برای حفظ بقای انقلاب اکتبر قابل ردیابی است. بر این اساس، سازمان‌بندی ایدئولوژیکی انقلاب جهانی و توجه به غرب و شرق در انقلاب اکتبر به این گونه بود که سیاست‌های بلشویکی بر اصولی استوار می‌شد که از پس‌زمینه فکری آن‌ها بر می‌خواست. رهبران انقلاب اکتبر در مواجهه با مقتضیات و ضرورت‌های سیاسی و اقتصادی، اقدام به اتخاذ یک روش عمل‌گرایانه با هدف بقای ساختار انقلابی و اتخاذ اولویت‌های ژئوپلیتیکی گرفتند. مسئله اصلی این پژوهش بررسی زمینه‌ها و چگونگی اتخاذ راهبردهای نظری رهبران در توجه به شرق به عنوان ژئوپلیتیک جایگزین در راهبرد انقلاب جهانی و جایگزینی آن با غرب است. توجه به شرق و کشورهای آسیایی و آسیای میانه که به عنوان سرزمینهای شرقی روسیه قلمداد می‌گردند و در این محدوده نظر

رهبران به تمامی ظرفیتهای کشورهای شرقی از جمله ایران، هند، کشورهای آسیای میانه و چین را در برمیگیرد، به عنوان یک چرخش در رویکردهای رهبران انقلاب ردیابی شده است. مفروض پژوهش بر این است که ساختار سیاسی و اجتماعی پایدار و نگرانی‌های تاریخی مردمان روسیه و انقلاب شوروی دغدغه مهمی برای تصمیم‌گیری‌های کلان در نزد رهبران انقلابی و با الطبع توجه ویژه به شرق و کشورهای آسیای میانه داشته‌است. ناامیدی از تحولات امیدبخش در راستای انقلاب جهانی در اروپا و کشورهای غربی باعث گردید تا کشورهای آسیایی به عنوان منبع تحولاتی همسو با نگرشهای بین‌المللی انقلاب در دستور کار قرار گیرد. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری داده‌ها اسنادی - کتابخانه‌ای است.

پیشینه پژوهش

در آثار و پژوهش‌های داخلی پژوهش مستقلی در این موضوع صورت نگرفته است. فاضلی و کریمی (۱۴۰۲) در مقاله «دوگانگی میان ملی‌گرایی و جهان‌وطن‌گرایی در مارکسیسم و اتحاد شوروی» به وجود دوگانگی و تناقض در نگرش بانین مارکسیسم و نخستین رهبران شوروی نسبت به ملت، ملی‌گرایی و جهان‌وطن‌گرایی، کاربرد ابزاری ملت و ملی‌گرایی برای دستیابی به هدفهای ایدئولوژیک، مانند جهان‌وطن‌گرایی می‌پردازد. کرمی (۱۳۸۹) در مقاله «سیاست‌خارجی هجومی روسیه و موازنه استراتژیک اروپایی» به انگاره‌های اصلی رهبران روسیه در مواجهه با غرب پرداخته است. کرمی بر این باور است که مفهوم موازنه محوریت کنش‌های این رهبران را تشکیل می‌دهد. در این آثار به الزامات توجه به شرق ژئوپلیتیک به صورت محور پژوهش اشاره نشده است. عطایی (۱۳۸۸) در مقاله «میراث اتحاد شوروی و مدیریت فرهنگ و هنر در تاجیکستان» به بررسی میراث اتحاد شوروی در آسیای مرکزی، بخصوص تاجیکستان، می‌پردازد و تصویری جامع از چگونگی مدیریت فرهنگ و هنر در گذر از دوران اتحاد شوروی به دوره استقلال به دست می‌دهد. مالشویچ^۱ (۲۰۰۴) در کتاب «جامعه‌شناسی قومیت» از نگاه مارکس و انگلس، پرولتاریا را نیروی اصلی عمل‌کننده انقلابی بود، به باور آنها، این طبقه باید در آغاز در چارچوب یک مبارزه ملی با سرمایه‌داری کشور خود، به سوی انقلاب سوسیالیستی برود. بورینگ^۲ (۲۰۱۳) در مقاله «حمایت از اقلیت‌ها در روسیه: آیا میراث کمونیستی وجود دارد؟» و داگلاس تی. نورثروپ^۳ (۲۰۰۴) در اثر خود «امپراتوری پوشیده: جنسیت و قدرت در آسیای مرکزی استالینیستی» دیدگاهی منفی و بی‌رحمانه نسبت به هجوم ارائه می‌دهد که آن را به عنوان نمونه‌ای از مداخله امپریالیستی در یک جامعه ملی بکر می‌بیند. خالد^۴ (۲۰۰۷) در مقاله «مسلمان بودن در آسیای مرکزی شوروی، یا تاریخ جایگزین مدرنیته اسلامی» تلاش کرده تا به زمینه‌ها و چگونگی تأثیر روسیه شوروی بر مناطق آسیای مرکزی بپردازد. این امر با محوریت روند مدرن‌سازیسیون این مناطق صورت گرفته است؛ نه بر اساس نظریه انقلاب جهانی. این آثار به عنوان پژوهش‌هایی برای بررسی پیامدهای این توجه به شرق در رویکرد رهبران انقلاب مورد توجه قرار می‌گیرند که بداعت و رسالت این پژوهش بررسی روند آغاز توجه به شرق و ارائه مقدمه‌ای از بسترهای ایدئولوژیک در این روند در نزد رهبران انقلاب است.

چارچوب مفهومی و نظری

تئوری انقلاب دائمی که نظریه‌ای فراگیر و علمی از تبیین دینامیسم را ارائه می‌دهد، از مهم‌ترین دستاوردهای تجربیات انقلابی طبقه کارگر به شمار می‌رود و نمایانگر برجسته‌ترین وجه تکامل بینش انقلابی مارکسیستی در عصر امپریالیسم است. نظریه انقلاب دائمی برای نخستین بار در سال ۱۹۰۶ ارائه گردید و خود را در مقابل دیگر تئوری‌ها و خصوصاً تئوری‌پردازی‌های منشویکی در پروسه انقلاب اکتبر به اثبات رساند. تروتسکی به عنوان برجسته‌ترین نماینده تفکر انقلاب جهانی، در برابر نظریه استالین مبنی بر بنای سوسیالیسم در یک کشور، معتقد به لزوم ایجاد انقلاب جهانی بود. مجادله در باب روند آینده تحولات و انقلاب از قبل از انقلاب شروع شده بود؛ بنابراین تئوری انقلاب دائمی به عنوان یک راهنمای عمل استراتژیک، به یکی از دستاوردهای سوسیالیسم انقلابی جهانی مبدل شد. تروتسکی می‌گفت که بورژوازی روسیه نشان داده است که از رهبری انقلاب دموکراتیک ناتوان است

1. Malshevich. s

2. B. Bowring

3. Douglas T. Northrop

4. Adeeb Khalid

(اورلاندو، ۱۳۸۸، ج ۳: ۳۱۵). از سویی برخی بر این باورند که نظریه انقلاب مداوم نمونه‌ای از یک شیوه تفکر انعطاف‌ناپذیر است که دیالکتیک در آن غایب است. به عنوان مثال، توسعه ناموزون در نظر گرفته نمی‌شد و این منجر به این باور شد که پرولتاریا می‌تواند همه کارها را انجام دهد - یعنی بورژوازی را شکست دهد، دیکتاتوری پرولتاریا را برقرار کند، انقلاب جهانی را به طور همزمان انجام دهد (Thatcher, 1991: 82). تروتسکی در «نتایج و چشم اندازها» تئوری معروف خود را که به اسم انقلاب دائمی شهرت یافته است، عرضه داشت. نظریه انقلاب دائمی، عرصه‌ای تئوریک را با مسائل اصلی زیر که به گونه‌ای دیالکتیکی با یکدیگر پیوند دارند، تعریف می‌کند. نظریه انقلاب دائمی بیانگر آن است که تنها طبقه کارگر، به عنوان یک طبقه جهانی، می‌تواند جهان را تغییر دهد و جهان نیز پذیرای این تغییر است؛ اما تا این تغییر به وقوع بپیوندد جهان محکوم به این است که تا پیروزی نهایی نبردی را از پی نبردی دیگر به پیش برد. طبق این فرایند، ولو اینکه انقلاب در کشوری خاص آغاز گردید در مقیاسی جهانی می‌تواند تکمیل گردد؛ بنابراین اگرچه انقلاب‌های همزمان به دلیل تکامل ناموزون غیر محتمل‌اند، انقلاب جهانی به دلیل تکامل مرکب ضروری است. بدین گونه واپسین عبارت مشهور مانیفست «زحمت کشان همه کشورها متحد شوید» فقط تراوش قلم یا تعهد محض اخلاقی یا عاطفی به برادری انسان‌ها نیست، بلکه از نظر رهبران انقلاب اکتبر، پیروزی بین‌المللی طبقه کارگر یک ضرورت علمی و ایدئولوژیکی و عملی مطلق است، هرگاه که قرار باشد کمونیسم برپا گردد، تسخیر قدرت توسط طبقه کارگر در یک کشور تنها می‌تواند پیش درآمدی برای چنین پیروزی باشد و نخستین وظیفه دیکتاتوری پرولتاریا در آن کشور گسترش حیطه بین‌المللی انقلاب است (کالینیکوس، ۱۳۸۱: ۲۵۲) تروتسکی با این نظریه، همبستگی انقلاب بورژوازی روسیه با انقلاب پرولتاریایی آن از سویی، و همبستگی انقلاب روسیه و انقلاب اروپا از سوی دیگر را، بیان می‌کرد. تزه‌ای طرح شده در «چکیده‌ها و چشم اندازها» که بحث‌هایی در مورد انقلاب بالفعل ۱۹۰۵ بود این پیش‌بینی را به صورت یک تئوری به مناظرات و چالش‌های اندیشه‌ای در روسیه انقلابی وارد نمود. محوری‌ترین موضوع این تئوری در مورد «حمایت دولتی پرولتاریای اروپا» و رابطه‌ای بود که با پیروزی انقلاب روسیه با اروپا متصور می‌نمود. با این تحلیل، به نظر او، روسیه به صورت سرنیزه انقلاب جهانی در می‌آمد. نظریه انقلاب دائمی بر این اصل استوار است که چگونه در عصر ما، جنبش‌های انقلابی در کشورهای واپس‌مانده، هرچند با طرح مطالبات دموکراتیک آغاز شوند، می‌توانند به یک انقلاب سوسیالیستی تبدیل شوند. تروتسکی در قالب‌بندی رویکرد خود بر این نظر استوار بود که بورژوازی روسیه از به انجام رسانیدن انقلاب خود ناتوان است و این پرولتاریا است که می‌تواند انقلاب را به سرانجام برساند. تروتسکی می‌گفت که ما زودتر از موعد مقرر به میدان آمده‌ایم و باید به فعالیت زیرزمینی پردازیم. هیچ فلسفه بافی و به کار بردن تدابیر جنگی ما را نجات نخواهد داد، فقط یک انقلاب اروپایی می‌تواند ما را نجات دهد. این انقلاب می‌بایستی با فرایندی ناگسسته از مرحله بورژوا - دموکراتیک به مرحله انقلاب پرولتاریایی برسد. اما پرولتاریای پیروزمند روسیه برای نگه‌داشتن و استوار کردن قدرت خود و چیرگی بر مقاومتی که دهقانان در آینده در برابر سیاست‌های جمع‌باورانه و بین‌المللی گرایانه پرولتاریایی خواهند کرد، می‌باید به پشتیبانی انقلاب‌های پیروزمند پرولتاریایی اروپایی پشت‌گرم باشد، یعنی انقلاب‌هایی که پیروزی انقلاب روسیه آن‌ها را به جنبش در آورده است (تروتسکی، ۱۳۵۹: ۲۶۳).

تروتسکی در پی اثبات این نظریه بود که "انقلاب روسیه و انقلاب‌های آینده در اروپا فرایند یگانه و پیوسته‌ای به شمار می‌رود. همان سیاستی که لنین بعد از سال ۱۹۱۷ در پیش گرفت و با آن قدرت به دست بلشویک‌ها رسید و به ایجاد بین‌الملل کمونیست انجامید. این مفهوم از انقلاب روسیه، در عین حال، با سیاست سوسیالیسم در یک کشور که استالین در پیش گرفت، ناسازگار بود. اگرچه از استالین نیز انتظار داشت که با پیروزی سوسیالیسم در یک کشور (یعنی روسیه)، از آن کشور پایگاهی برای انقلاب جهانی بسازد (تروتسکی، ۱۳۵۹: ۱۶۴).

مهمترین برداشت‌هایی که از انقلاب دائمی استخراج می‌شود در سه رویکرد قابل ردگیری است:

۱- **برداشت مرحله‌ای از انقلاب:** امکان انقلاب کارگری در کشورهای عقب‌مانده (کمتر رشد یافته، نیمه‌فئودالی، پیش‌سرمایه‌داری یا پیشاصنعتی. با پیش شرط وقوع انقلاب‌های بعدی امکان‌پذیر است. این تئوری حاوی مسئله‌گذار از انقلاب دموکراتیک به انقلاب سوسیالیستی است. این اصل، منشاء تاریخی این تئوری است. تئوری انقلاب دائمی این حقیقت را مسجل

کرد که برای کشورهای عقب‌مانده راهی که به دموکراسی می‌انجامد، از دیکتاتوری پرولتاریا می‌گذرد. لذا دموکراسی، رژیمی نخواهد بود که برای ده‌ها سال به صورت خودکفا باقی بماند، بلکه یک سرآغاز بدون وقفه برای انقلاب سوسیالیستی است؛ بنابراین ما بین انقلاب دموکراتیک و تجدید بنای سوسیالیستی جامعه، یک حالت تکاملی انقلاب دائمی قرار دارد (تروتسکی ۱۳۵۹: ۲۱۹). گذار از یک انقلاب به انقلابی دیگر، به بیان روشن‌تر، رهبری پرولتاریا به همان مرحله دموکراتیک با یک برنامه حداقل خلاصه نمی‌شود. بلکه تا تکامل جنبش به مرحله سوسیالیستی ادامه می‌یابد (میلز، ۱۳۸۳: ۲۱۱). در نتایج و چشم اندازه‌ها که در سال ۱۹۱۹ منتشر گردید، تروتسکی این گذار را دقیقاً این گونه بیان کرده است: مطابق آخرین وظایف، انقلاب نخست به صورت بورژوازی آغاز می‌گردد، اما سپس اختلافات طبقاتی، آن را شکوفاتر کرده و به پیروزی می‌رساند، این در صورتی است که طبقه انقلابی، یعنی طبقه کارگر در راس روند انقلابی قرار بگیرد. هنگامی که پرولتاریا به قدرت برسد، نمی‌تواند و طبعاً نمی‌خواهد در چارچوب برنامه‌های بورژوا - دموکراتیک محدود بماند.

۲- **برداشت تداوم از انقلاب:** دومین جنبه تئوری انقلاب دائمی، به نفس انقلاب سوسیالیستی مربوط است. در هر مرحله دگرگونی، مستقیماً از مرحله پیش‌زاینده خواهد شد. این پروسه الزاماً خصلت سیاسی خود را حفظ می‌کند، یعنی از میان تصادم و برخورد ما بین گروه‌های گوناگون جامعه‌ای که در حال دگرگونی است، تکامل می‌یابد. بروز جنگ داخلی و جنگ‌های خارجی با دوران اصلاحات مسالمت‌آمیز متناوباً فرا می‌رسند.

۳- **برداشت بین‌المللی از انقلاب:** خصلت بین‌المللی انقلاب سوسیالیستی که سومین جنبه نوآوری انقلاب دائمی را تشکیل می‌دهد. گسترش روند انقلابی در سطح بین‌الملل و بنای سوسیالیسم در مقیاس جهانی است؛ با این نگاه، نظریه انقلاب دائمی تروتسکی، به مفهوم انقلاب دموکراتیک تحت رهبری پرولتاریا نزدیک می‌شود که انترناسیونالیسم یک اصل مجرد نیست، بلکه بازتابی است تئوریک و سیاسی، از خصلت اقتصاد جهانی، تکامل نیروهای تولیدی جهان و مقیاس جهانی مبارزه طبقاتی. انقلاب سوسیالیستی بر شالوده ملی آغاز می‌گردد لکن، نمی‌تواند در چارچوب این شالوده کامل گردد. دویچر این ویژگی را با توجه به عقاید تروتسکی با ضرورت‌های یک نگاه فراملی تبیین می‌نماید. این انقلاب جهانی برای انقلابیون مسئله‌ای نظری نبود، امری بود که بر رفتار روزمره آن‌ها تأثیر می‌گذاشت بلشویک‌های پیرومند با جماعتی از ملل متخاصم مواجه بودند که با هم متحد شده بودند. چنین خصومتی نه تنها برای بلشویک‌ها غیرمنتظره نبود؛ بلکه لازم هم بود.

بنابراین، انقلاب تنها در صورتی می‌تواند به پیروزی برسد که، انقلاب روسیه به انقلاب پرولتاریای اروپا بپیوندد. اما اگر اروپا به جنبش در نیاید، بورژوازی ضد انقلاب یک رژیم دیکتاتوری پرولتاریا در روسیه بر نخواهد تافت و آن را به عقب باز خواهد گرداند. به همین دلیل، هنگامی که پرولتاریا به قدرت رسید نباید خود را در چارچوب دموکراسی بورژوایی محدود نماید بلکه باید تاکتیک انقلاب دائمی را تکامل بخشد، بدین معنی که مرز میان خواسته‌های حداقل و حداکثر سوسیالیستی را از بین برده و هر چه عمیق‌تر خواسته‌های سوسیالیستی را مطرح نماید و همزمان برای پیوند با انقلاب اروپا بکوشد (تروتسکی، ۱۳۶۰: ۳۴۱). تروتسکی معتقد بود که دوران کنونی، دوران انقلاب دائمی است، دورانی که با پیروزی انقلاب سوسیالیستی در روسیه آغاز خود را اعلام داشت و تا سرنگونی کامل نظام امپریالیستی و استقرار نظام سوسیالیستی در مقیاس جهانی ادامه خواهد داشت. طبقه کارگر روسیه، به مثابه سازمان‌دهنده اصلی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷، اولین مرحله تئوری انقلاب دائمی را به اثبات رساند. تدوین ابزار تئوریک ضروری برای فهم این دوران و دخالت آگاه در آن نیز، متعلق به رهبران این طبقه است. این روند در مرحله دموکراتیک متوقف نمی‌شود، بلکه انقلابی است که با اقدامات سوسیالیستی و جنگ علیه ارتجاع خارجی مبدل می‌شود؛ یعنی انقلابی که هریک از مراحل متوالی آن در مرحله قبلی ریشه دارد و تنها با نابودی کامل جامعه طبقاتی پایان می‌یابد.

از سویی، آن‌هایی که به بین‌الملل‌گرایی طبقات کارگر اعتقاد داشتند باید به بین‌المللی‌گرایی سرمایه هم اعتقاد می‌داشتند. بلشویک‌ها نیمه انتظاری هم داشتند که قدرت‌های سرمایه‌داری با فهم اینکه مرگبارترین دشمنان یکدیگر نیستند بلکه سوسیالیست‌ها هستند جنگ را به فراموشی می‌سپردند و بر ضد انقلابیون متحد می‌شدند. چنین دگرگونی‌ای در نظر بلشویک‌ها به احتمال قوی به طغیان همه مردمان استثمار زده منجر می‌شد و به این ترتیب شاید مطلوب بود (کنز، ۱۳۸۸: ۵۴). این روند را

کوهن در بطن به انجام رساندن انقلاب اکتبر و نقش ایدئولوژی مارکسیسم و یکه بودن جامعه روسیه با تمام مقتضیات این گونه بیان می‌کند: مارکس زبان روسی یاد گرفت تا بتواند تاریخ و احوال روسیه را مطالعه کند و پاسخی که وی به این پرسش‌ها (توجه به اوضاع نیمه فئودالی که سرمایه‌داری به تازگی در آن زایش یافته می‌تواند مستقیماً به کمونیسم گذار کند) داد بسیار جالب بود. «اگر انقلاب روسیه سیگنالی برای انقلاب پرولتری در غرب بشود به نحوی که این دو مکمل یکدیگر باشند، مالکیت عمومی روسی موجود می‌تواند همچون نقطه آغازی برای یک توسعه کمونیستی باشد» (کوهن، ۱۳۸۸: ۱۱۵).

اگر سرمایه‌داری یک بازار جهانی، یک تقسیم کار جهانی، یک تقسیم نیروهای تولیدی جهانی را به وجود آورده است پس در این صورت، اقتصاد جهانی را نیز در مجموع برای دگرگونی سوسیالیسم آماده کرده است. ممالک مختلف با سرعت‌های متفاوتی این پروسه را طی می‌کنند. کشورهای عقب افتاده تحت شرایط معینی، زودتر از کشورهای پیشرفته به دیکتاتوری پرولتاریا دست پیدا می‌کنند؛ ولی دیرتر به سوسیالیسم خواهند رسید. یک کشور عقب‌افتاده مستعمره و یا نیمه‌مستعمره که پرولتاریای آن به اندازه کافی آمادگی ندارد تا دهقانان را متحد سازد و قدرت را به دست گیرد. بدین علت قادر نخواهد بود که انقلاب دموکراتیک را به دست گرفته، سرنوشت دیکتاتوری و سوسیالیسم در تحلیل نهایی، نه تنها و نه آنقدر به نیروهای تولیدی ملی بستگی دارد که به گسترش انقلاب سوسیالیستی جهانی. از این چشم‌انداز تروتسکی به عنوان یک انقلابی معتقد به این نظریه، به دورنمایی از انقلابی می‌اندیشید که با توجه به بافت نابرابر کشورها از حیث اقتصادی و فرهنگی، اروپا به‌عنوان یک کل پیشرفته‌تر از آفریقا و آسیا بود و برای انقلاب روسیه پخته‌تر و آماده‌تر می‌نمود؛ بنابراین تروتسکی بر این باور بود انقلاب سوسیالیستی در عرصه ملی شروع می‌شود، در عرصه بین‌المللی خود را هویدا می‌کند و در عرصه جهانی کامل می‌شود. از این رو انقلاب سوسیالیستی به صورت یک انقلاب مداوم در یک مفهوم جدیدتر و گسترده‌تر صورت‌بندی می‌شود؛ تکامل آن فقط در گرو پیروزی نهایی این جامعه نوین در سراسر کره زمین است (تروتسکی، ۱۳۵۹: ۱۴۶). بر این مبنا، رهبران انقلاب شکست و پایان انقلاب را در صورت محدود و محصور ماندن آن به یک کشور، حتمی الوقوع می‌دانست. در واقع، تروتسکی ضمن باور به این مسئله که انقلاب برای حفظ اشتیاق انسان‌ها باید تداوم داشته باشد، اعتقاد داشت که انقلاب روسیه، اولین مرحله انقلاب سوسیالیستی جهان خواهد بود. چگونگی برخورد با جهان بیرون و پایبند بودن به اهداف انقلابی اولین زمره‌های اختلاف و تصریح شدن شکاف‌های رویکردی و البته جابه‌جایی اولویت‌های و توجهات را نیز به دنبال داشت. تروتسکی معتقد بود تنها راه نجات انقلاب اکتبر همسو شدن با یک رویکرد جهانی و انترناسیونالیستی برای ایجاد یک روندی مداوم و پیوسته از انقلاب‌های جهانی است. در این روند، شناسایی، جایگزینی و اولویت‌بخشی مراکز انقلاب جهانی با این اصل تغییرناپذیر انقلاب اکتبر همسو می‌گردید.

یافته‌های پژوهش

انقلاب و شاخص بین‌المللی آن

برداشت‌های رهبران انقلابی از تحولات جهان و چیدمان سازوکارهای اقتصادی به عنوان یک اصل تأثیرگذار در روند تحولات جهان، آن‌ها را به این نتیجه می‌رساند که وجهه انترناسیونالیستی انقلاب اکتبر نمی‌تواند در شاکله محدود ملی محصور بماند و با توجه به خصلت اقتصاد جهانی و مقیاس جهانی مبارزات طبقاتی که نیمه دوم قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم تمامی حرکت‌های انقلابی با توجه به این اصل بررسی و ارزش‌گذاری می‌شد به انقلاب‌های سوسیالیستی خصلتی بین‌المللی می‌بخشید. لنین معتقد بود مشخصات اصلی انقلاب ما دارای اهمیت محلی، یعنی اهمیت اختصاصاً ملی و صرفاً روسی نبوده، بلکه اهمیت بین‌المللی دارد. لنین معتقد بود اهمیت بین‌المللی را باید در این جا به مفهوم قدر و ارزش بین‌المللی با ناگزیری تاریخی تکرار آن چیزی به مقیاس بین‌المللی درک نمود که در کشور ما روی داده است. رهبران انقلابی، انقلاب اکتبر را یک پیش درآمد بزرگ می‌دانستند که می‌بایست به دنبال آن، انقلاب‌های دیگری در اروپا و سراسر جهان تحقق یابند (لنین، ۱۳۸۴: ۵۹). انقلاب روسیه به عنوان یک انقلاب بزرگ در ابعاد جهانی، بر جهان‌گرایی بودن اهداف و آرمان‌های خود متکی و تأکید می‌کرد و بر همین اساس، مسئله مهم از دید رهبران انقلاب، به ویژه لنین، این بود که بر پا نهادن انقلابی جهانی در سراسر جهان متعهد باشند تا این انقلاب از محدوده تنگ ملی به سراسر جهان انتقال یابد (طلوعی، ۱۳۷۰: ۴۰۸). رهبران انقلاب اکتبر یک ساختار انقلابی مجزا و ایزوله از ساختار بین‌المللی را دارای

همان نقص‌هایی می‌دانستند که با وجود رشد در سایر زمینه‌ها این امر به صورت حل نشده و در نهایت باعث شکست آرمان‌های انقلابی خواهد شد.

موقعیت جغرافیایی روسیه نیز با تمام ویژگی‌های خود می‌توانست در این برداشت از انقلاب نقش مهمی داشته باشد. بوخارین معتقد بود در راستای انقلاب جهانی روسیه می‌تواند وظایف بین‌المللی خود را به نحو احسن انجام دهد. او بر این باور بود که روسیه کشوری است که منابع و پتانسیل مهمی در منابع طبیعی از جمله جنگل، زغال، نفت، سنگ‌آهن و سایر منابع طبیعی دارد که اگر به درستی از آن‌ها استفاده شود و سازماندهی خوبی صورت گیرد، می‌تواند در یک امر جهانی مورد استفاده قرار گیرد و با این منابع به کمک دوستان غربی خود بشتابیم تا زمینه برپایی حکومت جهانی پرولتاریا را فراهم نماییم (Бухарин, 2018: 170). بوخارین در صورتبندی این روند بر این باور بود که بعد از پیروزی انقلاب اکتبر وارد دورانی از انقلاب شده است که ممکن است پیروزی آن دست کم در سرتاسر اروپا و نهایتاً سراسر جهان پنجاه سال به درازا بکشد. این برداشت از انقلاب در نزد رهبران انقلاب نه تنها در آغاز کار خود، بلکه در مراحل تحولات انقلابی تا مقطع پیروزی و بعد از آن بر این اعتقاد استوار بودند که جنبش سوسیال دموکراتیک در ذات خود انقلابی بین‌المللی است (کار، ۱۳۷۱: ج ۲: ۲۵). بلشویک‌ها برای خود اعتبار ضداستعماری قائل بودند و در سال‌های اولیه بی‌وقفه از «به آتش کشیدن شرق» و برانگیختن انقلابی ضداستعماری که منجر به آزادی «شرق»، از جمله جهان اسلام، از استعمار شود، سخن می‌گفتند (Khaled, 2007: 127). در اجلاس ماه اوت که بعد از پیروزی انقلاب اکتبر برگزار گردید یکی از نکاتی که که همه بر سر آن توافق داشتند، این مسئله بود که انقلاب سوسیالیستی و مسائل مربوط به آن اساساً ماهیت بین‌المللی دارد (تروتسکی، ۱۳۶۰، ج ۳: ۵۶۹). در این انقلاب همیشه نگاه و امیدی برای ایجاد انقلاب‌های مشابه در غرب به امید رسیدن به جامعه آرمانی وجود دارد. پل سارتر تاکید می‌کند که برداشت انقلابیون از امور حتمی در این انقلاب بزرگ در برداشت‌های جهانی بیشتر ملموس است و تاکید می‌کند اینکه کمونیسم در هر زمان و مکانی پذیرفته شود، ناگزیر باید کار خود را با جنگ علیه بورژوازی آغاز کند، بسیار محتمل است؛ پرسش مهم این نیست که آیا جنگی خواهد بود بلکه این است که برای چه مدت و با چه شدتی خواهد بود (راسل، ۱۳۶۱: ۱۱۲).

لنین با توجه به این تعریف و برداشتی که از چیدمان نیروهای انقلابی در روسیه و در رویکردی کلان از تقابل دنیای سرمایه‌داری با انقلاب کمونیستی داشت، دیکتاتوری پرولتاریا را نه پایان مبارزه طبقاتی، بلکه ادامه آن در یک شکل جدید می‌داند و تاکید می‌کند دیکتاتوری پرولتاریا یک مبارزه طبقاتی است که توسط پرولتاریا پیروز شده و قدرت سیاسی را در برابر بورژوازی شکست خورده، اما نابود نشده به دست گرفته است (لنین، ۱۳۸۴: ۱۱۸۴)؛ بنابراین انقلابیون و بخصوص رهبران انقلاب، بر این عقیده و آرمان سرخوش بودند که با پیروزی انقلاب و کسب قدرت توسط طبقه کارگر، انقلاب به پایان نمی‌رسد بلکه فقط آن را آغاز می‌کند. این امر رهبران انقلاب اکتبر را به این نتیجه می‌رساند که این مبارزه در دو مقیاس ملی و جهانی در گستره‌ای وسیع ادامه پیدا می‌کند. روندی با بی‌شمار جنگ‌های انقلابی که مهم‌ترین برداشت‌های مربوط به انقلاب‌های دائمی در آن نهفته است. بلینگتون این انگاره را در وقوع انقلاب دوم طی سال‌های ۱۹۳۲-۱۹۲۴ و تلاش برای صنعتی‌سازی و اشتراکی کردن توسط استالین بازنمایی می‌کند و آن را در برداشت استالین به عنوان انقلابی «ناشناخته»، «ناتمام» و «مداوم» با ویژگی‌های خاص می‌داند (Billington, 1966: 459). این مسیری اجتناب‌ناپذیر در برداشت رهبران انقلاب، با انفجار انقلاب‌های جهانی لازمه رسیدن به نقطه امل است.

انقلاب جهانی و ژئوپلیتیک غرب

رهبران انقلاب بر این باور بودند اگر انقلاب اکتبر مجبور به پذیرش حالت عدم گسترش باشد در آن صورت برآستی حکم نابودی تدریجی خود را در ساختار شوروی با توجه به الزامات جغرافیایی خود انجام می‌داد. در این صورت و با تحولاتی که در روسیه شوروی رخ داد؛ اندیشه صدور انقلاب با الحاق سرزمین‌هایی به خصوص در قسمت غربی حکومت شوروی قابل ردیابی است و همین عامل تبیین کنش‌های انقلابیون در راستای نگاه به غرب و گسترش اندیشه‌های انقلابی در متصرفات غربی و همسایه‌های غربی حکومت شوروی است. غرب به‌عنوان ژئوپلیتیک همجوار به عنوان مرجعی نمادین برای باز تعریف هویت انقلابی روسیه انقلابی نقش بسیار مهمی داشته‌است. این روند در سه سطح شناسایی ساختار انقلابی، بی‌توجهی به آن و تقابل شدید در تاریخ

روسیه قابل ردیابی است. ساختار سیاسی بعد از انقلاب اکتبر در سطح تقابل و شناسایی در نوسان بوده است که در نزاع‌های تروتسکی و استالین قابل ردیابی است. درست یک روز بعد از پیروزی قیام مسلحانه اکتبر، تروتسکی در دومین کنگره شوراها در ۲۶ اکتبر ۱۹۱۷ گفت: امیدواریم که انقلابمان برای انقلاب اروپا به مثابه یک جرعه باشد اگر خلق‌های انقلابی اروپا امپریالیسم را لگدمال نکنند، ما لگدمال خواهیم شد، در این نکته شکی وجود ندارد (دمیتریف، بی تا: ۳۶). در چارچوب دکترین انقلاب جهانی، لنین و تروتسکی که بر خود فهمی روسیه اتحاد شوروی و برتری آن بر تمدن به اصطلاح پوسیده و بحران‌زده سرمایه‌داری غربی تأکید می‌کرد و بدین صورت توسعه بیرونی روسیه اتحاد شوروی را توجیه می‌کرد (رشیدی، ۱۳۹۴: ۳۱۴). از نظر تروتسکی روسیه باید برای اقدام در سیاست خارجی علایق ملی و محدود در مرز را به کناری بگذارد و خود را فعالانه در مسیر انقلاب‌های جهانی قرار بدهد. نظریه انقلاب مداوم او حاوی این معنی بود که انقلاب روسیه آرام نمی‌گیرد و امکان احراز حدی از ثبات را ندارد. تروتسکی در نقد نظریه ساختمان سوسیالیستی و رویکردهای استالین که منجر به برساختن هیولایی به نام بوروکراسی شوروی گردید که محدود به مرزهای ملی می‌گردید، وظیفه پرولتاریا را نه تنها جاودانه کردن و ماندن در این مرزهای ملی نمی‌داند، بلکه بر عکس از میان برداشتن انقلابی ساختارهای همجوار آن‌هاست. به عبارتی؛ تکیه بر وضع موجود، نه، استقرار ایالات متحده سوسیالیستی اروپا، آری، می‌داند (تروتسکی، ۱۳۶۰: ۲۳۷). تروتسکی انقلاب دائمی را نبردی می‌دانست که سرنوشت بشریت را تعیین می‌نمود و پیش‌بینی می‌کرد که انقلاب روسیه پیشگام انقلاب‌های سوسیالیستی در سرزمین‌های پیشرفته اروپایی خواهد شد. به همین دلیل از نظر تروتسکی، روسیه باید به عنوان پایگاه انقلاب کمونیستی مطرح باشد، تا امواج انقلاب از این کشور به کشورهای کمونیستی و به سراسر جهان و اروپا فرستاده شود. او انقلاب اکتبر در روسیه را آغاز عصری برای انقلاب‌های سوسیالیستی جهانی می‌دانست در این خط مشی روسیه به عنوان پایگاهی برای انقلاب در کشورهای دیگر به شمار می‌رفت (63: 2004, питанички). دلایل تروتسکی بر این اصل استوار بود که اگر امپریالیسم توسط مردم اروپا مورد تهدید و نابودی قرار نگیرد، پایگاه انقلاب‌های کمونیستی جهان، یعنی روسیه نابود خواهد گردید و توسط سرمایه‌داری خفه خواهد شد (تروتسکی، ۱۳۶۰، ج ۳: ۳۶۹). به تعبیری دیگر مسئله جامعه سوسیالیستی از نیروهای مولد که در تکامل بشر اساساً نقش جهانی دارد جدایی‌ناپذیر است. کشور مجزا که اکنون برای سرمایه‌داری هم تنگ شده است به طریق اولی، نمی‌تواند به فراخنایی برای جامعه کامل سوسیالیستی تبدیل شود، عقب‌ماندگی کشور انقلابی خطر بازگشتش را به سرمایه‌داری افزایش دهد (تروتسکی، ۱۳۵۹: ۸۴). تروتسکی همواره از انقلاب دائمی، و صدور انقلاب، از جمله به غرب از طریق جنگ مسلحانه طرفداری می‌نمود (همان: ۸۷). او اعتقاد داشت که جهان به قدری واحد و بهم پیوسته است که پیروزی سوسیالیسم در یک کشور جداگانه ممکن نیست؛ چرا که جمهوری‌های شوروی در حلقه محاصره دیگر کشورها خفه خواهند شد. از این‌رو تروتسکی و همفکران او به نیروی انقلاب جهانی بیش از نیروی خلق خود باور داشتند. تروتسکی معتقد بود حل تضادهای دولت کارگری با اکثریت دهقانی جامعه در یک کشور عقب‌مانده، فقط در مقیاس جهانی ممکن است (کنان، ۱۳۹۸: ۱۳۲). روتسکی ایجاد انقلاب در اروپا را به عنوان تکیه‌گاه ساختار انقلابی در روسیه می‌داند و بدون این «روند» سوسیالیسم نمی‌تواند در صحنه جهان تحقق یابد (تروتسکی، ۱۳۶۰، ج ۳: ۶۱۸). پیشرفت‌های صنعتی در شوروی تنها به این انقلاب امکان می‌دهد که به صورت پویاتر به دنبال ایجاد انقلاب در غرب ژئوپلیتیک اقدام کند و انزوای صرف تنها تناقضاتی که موجودیت انقلاب را تهدید می‌کند در سطوح بالاتری مطرح می‌کند.

چرخش به ژئوپلیتیک شرق

رجایی بر این باور است با آمدن بلشویک‌ها بازی بزرگ شکل تازه‌ای به خود می‌گیرد (رجایی، ۱۳۷۱: ۵). «شرق»، که قفقاز و آسیای مرکزی و جامعه آماده تحولات هند و ایران نماینده آن بودند، برای روسیه نمایانگر «دیگری»، هرچند کم‌اهمیت‌تر، بودند، چرا که امپراتوری در قرن نوزدهم در آن جهت گسترش یافت. (4: 2001, Tolz). تروتسکی به عنوان معتقدی مصمم به این مراحل برای رسیدن به یک سلسله انقلاب‌های جهانی با مشاهده متوقف شدن این مشعل انقلابی در غرب "به جهت یابی تازه" و ریشه‌داری دست می‌زند. در این ابتکار، استدلال تروتسکی بر این پایه قوت می‌گرفت که انقلاب به شرق معطوف شده است. اینک وظیفه انقلابیون بود که نگاهی هم به شرق بیاندازد. تروتسکی در این چرخش تازه که بر مبنای پایبندی به اصل صدور انقلاب بود، استدلال

می‌کرد: «در شرق، ارتش سرخ فقط با نیروهای مسلح ژاپن سروکار خواهد داشت. از نظر تروتسکی مزیت این چرخش، اقدام‌های چشمگیر در شرق به جای حالت انتظار در غرب بود. امری که مداومت انقلابی او را در تعهد به انقلاب‌های مداوم به خوبی نشان می‌دهد. در ژوئیه ۱۹۲۰، در دومین کنگره کمیته‌نظر وضعیت سیاسی هند توسط کمیسیون مسائل ملی و استعماری مورد بحث قرار گرفت. لنین گزارشی در این مورد ارائه داد و بر تشکیل یک جبهه متحد ضد امپریالیستی از همه نیروهای «انقلابی ملی» در مستعمرات و کشورهای وابسته برای مبارزه مشترک علیه استعمار و امپریالیسم تأکید کرد» (Upadhyay, 2019: 3). در عالیترین تصمیم‌گیری‌های رهبران انقلابی توجه به شرق گنجانیده شد. در دستور شماره ۱۰۷ مورخ ۱۹۲۰ با دستور هیئت ریسه شورای انقلابی جنگ «کار سیاسی در شرق مبرم‌ترین وظیفه هیات ریسه شورای جنگ انقلابی و باید با همان عزمی که انقلاب اکتبر را به بار آورد صورت بگیرد. دستور فوق در ادامه تأکید میکند که، مسئله موفقیت یا شکست در شرق شاید مسئله زندگی و مرگ انقلاب باشد» (پرستیس، ۱۳۷۹: ۱۶). این توجه دیر هنگام خود دلیلی بود بر امر جایگزینی شرق و توجه به تحولات آن بر اساس مؤلفه‌های ایدئولوژیک در انقلاب اکتبر در زمانی که تحولات در غرب در راستای انقلاب جهانی دلگرم‌کننده نشان نمی‌داد. شوروی از راه انقلاب یا الحاق سرزمین‌های دیگران امنیت مرزهایش را در خاور دور و بخش‌بزرگی از قاره آسیا تأمین کرده و نیز بخشی از رویاهایش در مورد گشودن راه‌های دریایی به تحقق پیوسته است. اتلی نخست‌وزیر انگلستان معتقد بود که این امر غیر طبیعی نیست و باید از نگاه و زاویه روسها به این قضیه نگاه کرد (لارس، ۱۳۸۸: ۱۶۷) اگرچه اتحاد جماهیر شوروی خود را به عنوان نقطه‌ی مقابل روسیه‌ی تزاریستی معرفی می‌کرد، گسترش استعماری آن ادامه‌ی آشکار سیاست تزاریستی بود، با این تفاوت که پس از انقلاب اکتبر، امپریالیسم قدیمی روسیه که در سنت‌های بیزانسی و اسلاوگرایی غرق شده بود، با دیالکتیک مارکسیستی و جبر اجتماعی جایگزین شد. شرق‌گرایی و غرب‌گرایی بر مؤلفه‌های ایدئولوژیکی بنیان یافت که هویت امنیتی روسیه شوروی برای خود تعریف نموده بود. بر همین اساس در راهبرد انقلاب اکتبر، انقلابیون روسیه، همچون عقاب دو سر دوران تزار، نگاهی به شرق هم داشته‌اند. در قسمت شرق موضوع البته متفاوت بود. این روند دلایل متنوع سیاسی و ژئوپلیتیک داشت. نیمی از خاک کشور شوروی انقلابی در آسیا قرار دارد. این کشور دارای مرزهای بی‌پایانی در قسمت شرقی است و مرزهای آسیایی آن از کره تا ترکیه ادامه دارد؛ در حالی که مرزهای آن با جهان اروپایی بسیار کوتاه است. پس نباید تعجب کرد که چرا در طول تاریخ ترس و نگرانی از آسیا نیز زمامداران روسیه امپراطوری و سپس شوروی را به خود مشغول داشته‌است. مسئله همجواری و دست یافتن به آبراه‌های دریایی سیاه و سواحل خلیج فارس حتی اگر در وصیت نامه مشهور منسوب به پتر جایی نداشته باشد، یک ویژگی پایدار دولتمردان روس است. حکومت بلشویکی نیز ناچار بود اهداف ثابت استراتژیک را همانگونه که دستگاه تصمیم‌گیری تزاری تعقیب می‌کرد تعقیب نماید. دلیل این امر شباهت بی‌گفتگوی در شکل بیرونی رفتارهای سیاسی است. راسکولینوف در راستای ادامه همان سیاستهای تزاری و محوریت امنیت در مرزهای شرقی و جنوبی برتقابل با انگلستان و تلاش برای کنترل بر مناطق اصلی قفقاز و سواحل دریای خزر امیدوار بود تا این کار مانعی بر تسلط انگلستان بر این مناطق حساس شود؛ بنابراین تروتسکی در تحلیل تحولات همواره افق انقلابی‌های پی در پی را در نظر داشته و تعمیم آن به تحولات امری همیشگی و اصولی برای او بود. پیروزی انقلاب روسیه سلسله واکنش‌هایی در گوشه کنار جهان ایجاد کرد از جمله قیام مجارستان، قیام مارس ۱۹۱۹ کره و فعالیت‌هایی که در خلال سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۱۹ در هند و افغانستان گسترش پیدا می‌کرد و جنبش جنگل در ۱۹۲۰ در ایران که این امواج به عنوان پیامدهای انقلاب اکتبر روسیه به شمار می‌رفت (کالستیف، ۱۳۶۱: ۵۲۵). این تحولات در کنار هیجان انقلابی که در انقلابیون ایجاد می‌کرد نگرانی‌هایی نیز به وجود می‌آورد. تروتسکی نخستین کسی بود که این نگرانیها را درک نمود. انقلاب در عقب‌مانده‌ترین حلقه‌های سرمایه‌داری رخ داده است. واکنش تروتسکی به این تحولات ایجاد چشم‌اندازهای جدید و بدیع و اعتقاد به مقدماتی بودن این تحولات برای برداشت گام نهایی بود. او بر این باور بود که از ۱۹۱۸ بخش اعظم اروپای مرکزی که درد زایمان انقلاب گرفته بودند، نقش لنین و دیگر رهبران انقلابی باید ایجاد ارتباطی بین تحولات و پیچیدگی در غرب تا هم‌پیمانی با تحولات در شرق باشد. تروتسکی بر این باور بود که ارتش سرخ ممکن است راه هند را بسیار کوتاهتر و آسان‌تر از راه مجارستان شورایی بیابد. با توجه به این اصل، تروتسکی بر این پیش‌بینی امیدوارکننده غرق گشت که راه انقلاب پاریس و لندن ممکن است از کابل و کلکنه و بمبئی بگذرد و بر این اساس تشکیل ستادهای سیاسی و نظامی رادر دروازه‌های آسیا پیشنهاد می‌کرد (دویچر، ۱۳۸۳: ج ۱: ۴۸۷-)

۴۹۳). تعهد لنین به اصل تعیین سرنوشت ملی، واکنش گسترده‌ای را در بین ملیت‌های تحت ستم، به ویژه جمعیت‌های استعمار شده آسیا و آفریقا، به خود جلب کرد (Upadhyay, 2019: 44). در تحولات انقلاب شوروی و در منازعه بین دو رویکرد، تروتسکی عدم اعتقاد به نظریه «انقلاب مداوم» را همانند قیچی کردن نوک انقلابی پرولتاریا می‌دانست که دیگر نمی‌تواند پوسته دولت سرمایه‌داری را بشکند. نمونه بارز برای این روند دلبستگی به تحولاتی بود که در بریتانیا و آلمان در جریان بود که با دودولی و تردید از همراهی با کمونیست‌ها همراه می‌گشت و تروتسکی عواقب فاجعه‌بار آن را برای مرام سوسیالیسم بارها بازگو می‌کرد. نوشته‌های تروتسکی در باب انگلستان و آمریکا و دنبال نمودن تمامی تحولات در اروپا و مورد توجه قراردادن هر جنبشی با امکانهای مختلف در شرق نشان از اعتقاد عمیق او به لزوم تداوم انقلاب دارد. او بیش از هر کمونیست دیگری برای این امکان رویایی امید بسته بود.

نگاه به شرق

نگاه به شرق و جرقه‌هایی که نوید تحولات امید بخش را در دنیای مرموز شرق برای انقلابیون شوروی مجسم می‌نمود نگاه‌های علاقه‌مندی را به خود جلب نمود. این تأثیر با توجه به تازه بودن تأثیرپذیری شرق و عدم درک واقعی از عمق و ماهیت تحولات روندی تدریجی به خود گرفت؛ ولی در این بخش از جهان هم، اقدامات و رویکرد لنین و تروتسکی در مرحله ابتدایی و در مراحل بعدی استالین و بوخارین به این تحولات نوید بازگشایی جبهه‌ای جدید برای ضربه زدن به سرمایه‌داری و نجات انقلاب از انزوا و بقای آن را داشت. خطاب لنین «به همه زحمتکشان مسلمان روسیه و شرق» در ۳ دسامبر ۱۹۱۷ که از ایرانیان، ترک‌ها، اعراب و هندی‌ها می‌خواست تا یوغ بردگی را کنار بگذارند و سرنوشت خود را شکل دهند، به طور گسترده در هند و کشورهای همجوار طنین‌انداز شد. (Upadhyay, 2019: 3). مطابق با این انگاره‌های رهبران انقلاب فروپاشی سرمایه‌داری نه از مرکز و کانون سرمایه‌داری یعنی انگلستان و فرانسه، بلکه از کشورهای مستعمره و نیمه‌مستعمره‌ای چون چین، هند و ایران صورت می‌گرفت (لنوسکی، ۱۴۰۴: ۱۲۲). این «ذخیره‌های استراتژیک» رفته‌رفته نگاه‌ها را به خود جلب کرد و در سال‌های ۱۹۲۶ تا ۱۹۲۸ محوریت‌ترین بحث‌های سیاست‌ خارجی را به خود اختصاص داد. هر دو رویکرد سوسیالیسم در یک کشور و طرفداران انقلاب مداوم نجات انقلاب را منوط به استفاده درست از این تحولات و برپایی اکتبرهایی مشابه در جای جای شرق مستعد، از ایران گرفته تا هند و چین ارزیابی می‌کردند. در هر صورت دو سیاست انقلاب در غرب و کشورگشایی در شرق (در لوای رهاساختن خلق‌های تحت ستم) مکمل یکدیگر بوده و کل منسجمی را تشکیل می‌دادند که تمامی رهبران به عنوان تاکتیکی با چشم‌اندازها و برداشت‌هایی متفاوت بر آن اتفاق نظر داشتند. موضوعی که رهبران انقلاب اکتبر و در صف مقدم آن لنین، از تحولات می‌خواستند جنبشی بین‌المللی از هواداران سوسیالیست انقلاب اکتبر نبود، بلکه سازمانی متشکل از کوشندگان کاملاً متعهد و منضبط، گونه‌ای نیروی ضربت جهانی برای فتوحات انقلابی آینده بود. این بسترسازی با برداشتی که رهبران از آینده تحولات بین‌المللی داشتند به این صورت تئوریزه می‌گردید که در پیکار قریب الوقوع، فقط سربازان جا داشتند. با این چشم‌انداز لنین هشدار می‌دهد که نمی‌توان به تصدیق خشک و خالی یا اعلام لزوم نزدیکی زحمتکشان ملل گوناگون اکتفا ورزید بلکه باید با یک سیاست عملی ساختن اتحاد کاملاً محکم همه جنبش‌های رهایی‌بخش ملی و مستعمراتی با روسیه شوروی را اجرا نمود و شکل‌های این اتحاد را مطابق با درجه تکامل جنبش کمونیستی در بین پرولتاریای هر کشور و یا جنبش‌های بخش بورژوا دموکراتیک کارگران و دهقانان در کشورهای عقب‌مانده یا در بین ملیت‌های عقب‌مانده تعیین کرد. در نتیجه اتحادهایی موقت و برحسب شرایط و مقتضیات توصیه و اجرایی می‌شود که نمود کاملی از توجیه شدن هر وسیله و توجیهی برای رسیدن به اهداف به شمار می‌رود. یک ماه بعد از تشکیل کمیترین، انقلاب در اروپا پایگاه‌های بسیار مهمی را به دست آورده بود. تحرکاتی در مجارستان و باواریا به نفع انقلابیون شوروی در حال رخ دادن بود. لنین و رهبران انقلابی با ردیابی این تحرکات به سرعت بر آماده‌سازی مقدمات نظری و عملی برای انقلاب جهانی آماده می‌کرد، ولی با شکست در لهستان و آلمان و شکست‌هایی که در انگلستان و فرانسه متحمل شدند رهیافت‌های جنگ طلبانه به مضامین صلح طلبانه مبدل شدند (لنین، ۱۳۸۴، ج ۲: ۱۸۲۰-۱۸۳۵). لنین با توجه به روند رویدادها از امکان طولانی بودن فرایند انقلاب‌ها در دیگر کشورها سخن به میان آورد و اینکه این امر چه موقع و طی چه مدتی پرولتاریای کدام کشور این امر مهم را به

سرانجام برساند هنوز معلوم نیست (لنین، ۱۳۸۴، ج ۲: ۲۰۹۰). اگر در حوزه داخلی نپ سازی بین واقعیت و ایدئولوژی بود صلح‌های برست لیتوفسک و ریگا^۱ نیز در عرصه بیرونی این کار را برای ساختار انقلابی انجام می‌داد. این چرخش به صورت محسوس‌تری در جنبش‌های ملت‌های شرق که رهبران انقلاب‌اکتبر مدعیان حمایت از آن‌ها بودند قابل رؤیت بود. مدت زمان بین تشکیل کنگره موسوم به کنگره بادکوبه و استفاده از تمامی ظرفیت‌های انسانی و نظامی در حمایت از آن‌ها که به انتشار نشریه‌ای به نام «خلق‌های شرقی» با زبان‌های محلی هم گسترش پیدا کرد با گسترش روابط بازرگانی بین حکومت شوروی و دولت‌های غربی همچون انگلستان و آمریکا و فرانسه که منافع مستقیمی در مناطق شرقی داشتند به فراموشی سپرده شد و رهبران انقلابی تصمیم گرفتند تا تمامی شعارهای انقلابی برای صدور انقلاب را با راه حل‌هایی تجاری و بازرگانی برای رفع مشکلات اقتصادی و سیاسی معاوضه نمایند (پرستیس، ۱۳۷۹: ۱۵). توجه بیشتر به شرق البته دلایل و انگیزه‌های متعددی داشته‌است که مهم‌ترین آن تصور انقلابیون شوروی از منابع قابل اتکا در شرق برای انجام و ادامه انقلاب برنامه انقلاب جهانی بود که در کشورهای تحت ستم آسیا که درگیر یک جنبش رهایی‌بخش ملی قدرتمند بودند، قابل ردیابی و استفاده بود؛ ولی این چرخش هم بعد از گذشت مدتی و بروز اختلافات بر همان مسیر اولیه یعنی اولویت‌بخشی به منافع تنها ساختار انقلابی افتاد. لنین و استالین با انجام توافقاتی با رهبران ملی و ضد کمونیست ایران، ترکیه و افغانستان، ایدئولوژی و آرمان انقلابی خود را به سود یکی از هدف‌های پیشین امپراتوری تزاری روسیه یعنی «بازی بزرگ» کنار نهادند (فرامکین ۱۳۹۵: ۴۷۱). استالین هم با توجه به مسئولیت خود در «کمیسر خلق در امور ملیت‌ها» به این ضرورت در انقلابی شدن هر چه زودتر ملتها و دولتهای اطراف حکومت انقلابی اذعان داشته و می‌گوید: «انقلابی که در مرکز آغاز شده با قدری تاخیر به مرز بوم‌ها هم گسترش پیدا کرده و به ویژه مرز بوم‌های شرقی^۲ و سپس اضافه می‌کند که اقدامات ویژه‌ای برای کشاندن توده‌های رنجبر و استثمار شده این مرز و بوم‌ها به روند تحول انقلابی ضرورت دارد (کار، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۸۹). نخستین حرکات دولت شوروی به اقتضای مصلحت‌های جنگ داخلی و فرصت‌های آن پس از جریانات سیل آسای ۱۹۱۸ صورت گرفت. ضرورت به همراهی کشیدن قسمت‌های شرقی که حتی خود رهبران انقلابی هم تصویری مبهم از ویژگی‌ها و تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی آن داشتند با یک روند عجولانه در همراهی اولیه از اسلام به‌عنوان بنیان قوی اجتماعی و سیاسی در این مناطق و بعد از عدم موفقیت در این زمینه و با توجه به تکاپوهای دولت‌های ژاپن و آمریکا در استفاده از ظرفیت‌های این مناطق در مذاکرات و ایجاد چالش برای حکومت شوروی به صورت قابل توجهی بر ضرورت ایجاد تفرقه بین روحانیون و استفاده از روحانیون جوان برای بی‌اثر کردن بنیان‌های اجتماعی و سیاسی قوی ناشی از اسلام و ضرورت هرچه سریعتر گسترش امواج انقلاب به هر طریقی در آن مناطق را شامل می‌گشت. در شرق، سیاست شوروی کردن اجباری مرز و بوم‌های شرقی، و استفاده از زبان خشن و ابزارهای نظامی، بر پایه این فرضیه که توده‌های انقلابی بومی هم با ناسیونالیسم بورژوازی مخالفند و هم با اسلام، به کلی شکست خورد (کار، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۸۹). فرصت‌طلبی که استالین و همراهان او تلاش می‌کردند تا پیرایه‌هایی ایدئولوژیک برای آن درست کنند همه در راستای یک هدف عمل می‌کردند و آن هم دست‌اندازی، استفاده و بهره‌گیری از هر جنبشی در شرق برای نجات و تداوم بقای انقلاب اکتبر شوروی بود. این خودپسندی انقلابی که اغلب حالتی حق به جانب به‌عنوان تنها کشور سوسیالیستی به خود می‌گرفت با نمونه و رفتار با چین انقلابی قابل مشاهده و اثبات است. رویکرد بقای تنها کشور سوسیالیستی که در منازعات اندیشه‌ای و پیروزی بر مخالفان به عنوان یک اصل ارتقا یافته بود. استالین و بوخارین خود را ذیحق می‌دانستند که انقلاب چین را در پای چیزی قربانی کنند که می‌پنداشتند به نفع ثبات اتحاد شوروی است. بلشویک‌ها با این تجربه تلاش می‌کردند تا با دوری کردن از حساسیت‌های بین‌المللی و منازعات احتمالی، فرصتی برای بقا بدست بیاورند و بر آن شدند که این «امکان تنفس» را برای مدتی نامعلوم نیز تمدید نمایند.

تروتسکی در اجتناب‌ناپذیری به کارگیری روش‌های مبتنی بر زور و نظامی‌گری بر این باور بود که «اگر آلمان (انقلابی) برنخیزد یا اگر خیزش‌ها در جای جای اروپا به صورت ضعیف دنبال شود آنگاه ما هنگ‌های [نظامی] خود را به حرکت درخواهیم آورد نه برای اینکه از خود دفاع کنیم، بلکه بدین منظور که دست به تعرضی انقلابی بزنیم.» (دویچر، ۱۳۸۳، ج ۱، ۲۹۷). در مواجهه با شرق

این روند به صورت عربانتری قابل مشاهده بود. انقلاب روسیه حداقل در حاشیه سرزمین اصلی ولو به زور و در سرزمین‌هایی همچون آسیای مرکزی و قفقاز، ژئوپلیتیکی جدیدی را شکل داده بود که البته سودای بزرگتری همسو با انقلاب جهانی نیز در سر داشت. لنین با تاکید بر ماهیت بین‌المللی انقلاب روسیه، آن را یکی از عواملی می‌داند که می‌توانست قیام مسلحانه را در دستور کار خود قرار دهد (کار، ۱۳۷۱، ج ۲: ۲۱). لنین بعد از به دست گرفتن قدرت و تحقق یافتن انقلاب اکتبر در دستور العملی خطاب به کمیته‌های حزبی سراسر روسیه بیان می‌دارد تردید و تعلل برای آغاز حرکت مسلحانه جنایت به حساب می‌آید و اکثریت کارگران و افراد نیروهای مسلح نیز با انقلاب هستند و اگر انقلاب روسیه موفق شود در آلمان نیز انقلاب رخ خواهد داد و در غیر اینصورت نیروهای امپریالیستی در سراسر جهان علیه انقلاب روسیه متحد خواهند شد. لنین قبل از پیروزی انقلاب این امکان را با تعابیر ویژه‌ای در مقاله‌ای در ۱۹۰۸ از امکان صدور انقلاب در کشورهای شرق استعمارزده به عنوان مواد منفجره در سیاست جهانی یاد می‌کند (کار، ۱۳۷۱، ج ۳: ۲۸۴). لنین با خوشبینی در تحولات بعد از پیروزی انقلاب اکتبر نوید شروع یک دوره از انقلابها و جنبشهای ملی را می‌دهد که دامنه آنها قسمتی از اقوام خویشاوند را در حدود روسیه را نیز در بر خواهد گرفت (لنین، ۱۳۸۴: ۱۰۰۹). از یک سو این چرخش به سمتی پیش می‌رفت که منافع دولتی اتحاد شوروی بر منافع انقلاب جهانی بین‌المللی کمونیستی غالب شد. بعد از لنین و اختلافات پیش آمده، استالین بین‌المللی کمونیستی را به ابزار سیاست دولتی شوروی تبدیل نمود و تحت کنترل شدید حزب کمونیست شوروی قرار داد و به میل خودش اجزای آن را پاکسازی، نابود و تجدید سازمان می‌کرد. از این رو دیگر انقلاب جهانی به عنوان پدیده‌ای معرفی می‌گردید که به سخن پردازی‌های گذشته تعلق داشت و در حقیقت آن انقلابی قابل تحمل بود که اولاً با منافع ساختار شوروی در تضاد نباشد و ثانیاً تحت فرمان مستقیم شوروی باشد. از دیگر سو دست یافتن به آبراه‌های دریایی سیاه و تسلط بر آسیای میانه و قفقاز و نقاط استراتژیک در آسیای غربی یک ویژگی پایدار دولت‌های روسی از قدیم تا زمان حاضر بوده است. حکومت بلشویکی نیز ناچار بود اهداف ثابت استراتژیک را همان‌گونه که دستگاه تصمیم‌گیری تزاری تعقیب می‌کرد تعقیب نماید. دلیل این امر شباهت، بی‌گفتگوی در شکل بیرونی رفتارهای سیاسی است؛ بنابراین ذات استیلاطلب بلشویک‌ها از ویژگی‌های طبیعی این کشور ناشی می‌شود و از آنجا که گسترش ارضی هرچه بیشتر لازمه تداوم حکومت شوروی بود پس صدور انقلاب و در کنار آن توجه و همراهی تاکتیکی به نهضت‌های رهایی‌بخش تا زمانی که منافع حاکمیت روس را تأمین نماید، در گستره این الزام قابل بررسی و ردیابی است. مهم‌ترین مصداق در این زمینه وظیفه محوله استراتژیکی بود که به ناوگان نظامی ولگا- خزر تحت فرماندهی راسکولنیکوف سپرده شد که مهم‌ترین هدف آن «کسب چیرگی بر دریای خزر» خلاصه شده بود که موافقت لنین را هم در پی داشت (Khaled, 2013: 23). در واقع کمونیسم روسی ژئوپلیتیک متفاوتی را ایجاد می‌کرد که منویات رهبران اتحاد شوروی را تأمین می‌کرد. این تغییر که از لحاظ سیاسی مصیبت بار از کار درآمد، می‌باید بر حسب سیاست‌های درونی حزب کمونیست شوروی که بعدها استالین زمام آن را به دست گرفته بود توضیح داد و شاید تلاشی بود برای پوشاندن واگرایی آشکار میان منافع اتحاد شوروی به عنوان دولتی که ناگزیر باید با سایر دولت‌ها همزیستی می‌کرد (هابسبام، ۱۳۸۰: ۹۸). لنین در اواخر عمر خود و پس از جنگ داخلی تمام توجه خود را متوجه ساخت و بازسازی مسالمت‌آمیز کشور معطوف نمود و سال‌های آخر عمر و در تمامی فعالیت‌های خود سیاست‌های خود را در مقام رهبر یک کشور و نه رهبر انقلابی معطوف نمود. به عبارتی از زمان پترکبیر تا زمان استالین، همه رهبران روسیه با مشکلات مشابهی روبرو بوده‌اند. در این بین مهم نیست ایدئولوژی کسانی که در قدرت قرار می‌گیرند تزاری، کمونیستی یا سرمایه‌داری رفاقتی باشد، مهم این است که بنادر همچنان یخ می‌زنند و دشت و شمال اروپا هنوز هم هموار است (مارشال، ۱۴۰۲: ۹۳). وارثین استالین که گهگاه همانند او تاریخ و البته جغرافیا را برای اثبات حقانیت خود گواه می‌گیرند، نمی‌توانند منکر شوند که او سی سال بعد از لنین نقشه‌های امپراتوری را که بنیانگذار انقلاب آغاز کرده بود ادامه داد و به بهترین وجهی به پایان رسانید. مهم‌ترین ویژگی راهبرد رهبران انقلاب در این برهه از تاریخ انقلاب روسیه، توجه به راهبرد انقلاب جهانی با رویکردهای گوناگون با دغدغه ایجاد کمربندی امنیتی برای ساختار انقلاب شوروی همراه گشت.

نتیجه‌گیری

روسیه ممکن است استثنایی باشد که قاعده را ثابت می‌کند؛ اگر قاعده‌ای در رابطه با «میراث‌ها» وجود داشته باشد. پرسشی چند

صد ساله که آیا روسیه باید بخشی از غرب شود یا مسیر شرقی منحصر به فرد خود را دنبال کند، رهبران انقلاب میراث ایدئولوژیک واقعی اتحاد جماهیر شوروی را در یک دغدغه ژئوپلیتیکی و به عنوان یک راهبرد اصلی صورت‌بندی نمودند. اگر قرار باشد ساختار انقلابی به یک دکترین بکر وفادار بماند، به معنای ادغام انقلاب جهانی در اهداف اساسی دولت و مردم شوروی برای بقا و امنیت خواهد بود. توجه به شرق به عنوان یک مولفه جایگزین و البته راه میانبر برای رسیدن به آرمان یک انقلاب جهانی موجب شکل‌بندی‌های ایدئولوژیک و استراتژیک نوینی در راهبرد اصیل انقلاب جهانی با محوریت جوامع شرقی قرار گرفت. تنش بین جذابیت ایدئولوژیک غرب محور با الزامات و ضرورت‌های توجه به شرق مهمترین ویژگی راهبرد ژئوپلیتیکی انقلاب اکبر و رویکرد رهبران انقلاب شناسانده می‌شود. رهبران انقلاب توانستند بر این اشتیاق و نگرانی‌های میراث تزاریسم غلبه نمایند؛ بنابراین با روشی ایدئولوژیک بسترهای لازم برای توجه به آن ایجاد نمودند. مهمترین مؤلفه‌های موثر برای این جایگزینی بحث‌برانگیز اما دقیق علاوه بر بنیانهای ایدئولوژیک، سنت‌های استبدادی و رهیافتهای درازمدت از شرق به عنوان یکی از مهمترین راهبردهای تداوم و بقای ساختار سیاسی و اجتماعی روسیه انقلابی است. در این تقابل رهبران انقلاب به دنبال ضربه بر سرمایه داری در نقاط حساس و در منافع خارجی کشورهای سرمایه‌داری تئوریزه گردید و توجه به شرق به عنوان راهبردی برای بیرون آوردن منافع کشورهای سرمایه داری و ایجاد تنش در منافع مادی در دستور کار قرار گرفت؛ بنابراین، این الگوی ایدئولوژیک با یک راهبرد امنیتی و تلاش برای بقا همسو شد. پژوهش حاضر تلاش داشته اثبات نماید که مسئله توجه به ژئوپلیتیک شرق برای تقابل و بقای انقلاب در نزد رهبران انقلابی مسئله‌ای محوری بوده و کنش‌گران انقلابی در استفاده از تمامی ظرفیت‌ها و ساختارهای ایجاد شده تلاش داشته‌اند تا انقلاب ایجاد شده را در این مسیر حفظ نمایند. این چشم‌انداز در نزد انقلابیون گاهی با نظریه انقلاب مداوم تعبیر گشته و گاهی با نظریه ساختمان سوسیالیسم در یک کشور، هرچند اتحاد شوروی در این مسیر قربانی همان منطق رقابت اقتصادی و ژئوپلیتیکی شد که خود از آن شکل گرفت. این روند در نظریات تروتسکی و در تحولات ده ساله بعد از انقلاب اکبر بسیار مشهود گردید.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه‌ی سوژه یا پژوهش‌شونده، سوء رفتار و غیره به طور کامل رعایت شده است.

منابع

- برینتون، کرین (۱۳۸۵)، کالبد شکافی چهار انقلاب، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات نو.
- تروتسکی، لئون (۱۳۵۹)، انقلاب مداوم، ترجمه سیاوش نواب، تهران: باشگاه ادبیات.
- پرستیس، آرونوویچ (۱۳۷۹)، بلشویک‌ها: جنبش جنگل، ترجمه حمید احمدی، تهران: انتشارات شیرازه.
- تروتسکی، لئون (۱۳۶۰)، تاریخ انقلاب روسیه، ترجمه سعید باستانی، تهران: انتشارات فانوس.
- دمیترووف و ایوانف (بی تا)، تاریخچه مبارزه با تروتسکیسم، ترجمه عبدالمحمد دلخواه، بی‌جا.
- دویچر، ایزاک (۱۳۸۳)، پیامبر مسلح، ترجمه محمد وزیری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- دویچر، ایزاک (۱۳۸۳)، پیامبر بی سلاح، ترجمه محمد وزیری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- راسل، برتراند (۱۳۶۱)، تئوری و عمل بلشویسم، ترجمه احمد صبا، تهران: انتشارات کتاب.
- رشیدی، احمد (۱۳۹۴)، «بازشناسی خود و دیگری در جریان‌های فکری و مبانی سیاست خارجی روسیه»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۰ (۲) صص ۳۰۷-۳۲۴
- رجایی فرهنگ (۱۳۷۱)، «آسیای مرکزی در بازی قدرت‌ها»، مجله تحقیقات تاریخی، ۲ (۶) صص ۲۰-۱
- عطایی، فرهاد (۱۳۸۸)، «میراث اتحاد شوروی و مدیریت فرهنگ و هنر در تاجیکستان»، مطالعات اوراسیای مرکزی، ۲ (۳) صص ۹۷-۱۲۰

- کار، ادوارد هلت (۱۳۷۱)، تاریخ روسیه شوروی، ترجمه نجف دریابندری، تهران: نشر زنده رود.
- کاردانکوس، هلن (۱۳۶۷)، نه صلح نه جنگ، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: نشر نو.
- کالستیف، د.پ. (۱۳۶۱)، تاریخ روسیه شوروی، ترجمه حشمت الله کامرانی، تهران: انتشارات بیگوند.
- کالینیکوس، الکس (۱۳۸۱)، تروتسکی و تروتسکیزم، ترجمه محمد رفیعی مهربادی، تهران: انتشارات خجسته.
- کرمی، جانگیر (۱۳۸۹)، «سیاست خارجی هجومی روسیه و موازنه استراتژیک اروپایی»، فصلنامه سیاست، ۴۰(۴) صص ۱۸۱-۱۹۶.
- کسینجر، هنری (۱۳۹۶)، نظم جهانی و تاملی در ویژگی ملتها و جریان تاریخ، ترجمه محمد تقی حسینی، تهران: انتشارات کتیبه.
- کنز، پیتر (۱۳۸۸)، تاریخ اتحاد شوروی، ترجمه علی اکبر مهدیان، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- کنان، ژرژ (۱۳۹۸)، روسیه و غرب در زمان لنین و استالین، ترجمه ابوالقاسم طاهری، تهران: انتشارات ایران.
- طلوعی، محمود (۱۳۷۰)، از لنین تا گورباچف، تهران: نشر علم.
- کوهن، آلن (۱۳۸۸)، «مارکسیسم پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی»، ترجمه کاوه بویری، فصلنامه سامان نو، ش ۱۰.
- فاضلی، حبیب الله، کریمی، علی (۱۴۰۲)، «دوگانگی میان ملی‌گرایی و جهان‌وطن‌گرایی در مارکسیسم و اتحاد شوروی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۶(۱) صص ۲۷۱-۲۹۴.
- فایجنس، اورلاندو (۱۳۸۸)، تراژدی مردم «انقلاب روسیه ۱۸۹۱-۱۹۲۴»، ترجمه احمد علیقلیان، تهران: نشر نی.
- فرامکین، دیوید (۱۳۹۵)، صلحی که همه صلح‌ها را بر باد داد، ترجمه حسن افشار، تهران: انتشارات ماهی.
- لارس، کلاوس (۱۳۸۸)، چرچیل و جنگ سرد، ترجمه حمید رضا زاهدی، تهران: انتشارات اطلاعات.
- لنزوسکی، ژرژ (۱۴۰۴)، رقابت روسیه و غرب در ایران، ترجمه اسماعیل رایین، تهران: انتشارات جاویدان.
- لنین، ولادیمیر ایلیچ (۱۳۸۴)، مجموعه آثار، ترجمه محمد پور هرمان، تهران: فردوس.
- مارشال، تیم، (۱۴۰۲)، قدرت جغرافیا، ترجمه پرناز طالبی، تهران: انتشارات هما.
- میلز، سی. رایت (۱۳۸۳)، مارکسیست‌ها، ترجمه خشایاردهیمی، تهران: لوح فکر.
- هابسیام، اریک (۱۳۸۰)، عصر نهایت‌ها، ترجمه حسن مرتضوی، تهران: انتشارات عصر.

- Adeeb, Khalid (2007), "Being Muslim in Soviet Central Asia, or an Alternative History of Muslim Modernity" *Journal of the Canadian Historical Association / Revue de la Société historique du Canada*, vol. 18, n° 2, 2007, p. 123-143. URI: <http://id.erudit.org/iderudit/018226ar>
- Ataei, Farhad (2009), "The Legacy of the Soviet Union and the Management of Culture and Arts in Tajikistan", *Central Eurasian Studies*, 2(3), pp. 97-120[in Persian].
- Billington, h. James (1966), "Six Views Of The Russian Revolution. *World Politics*". Vol,18. No3 doi.org/10.2307/2009765
- Bowring. Bill (2013), *Minorities Protection in Russia: Is There a 'Communist Legacy'?* University of London. *Routledg ISBN 978-0-415-63873-*
- Brinton, Crane (2006), *Dissection of Four Revolutions*, translated by Mohsen Salasi, Tehran, New Publications [in Persian].
- Deutscher, Isaac (2004), *The Armed Prophet*, translated by Mohammad Vaziri, Tehran, Kharazmi Publications [in Persian].
- Deutscher, Isaac (2004), *The Unarmed Prophet*, translated by Mohammad Vaziri, Tehran, Kharazmi Publications [in Persian].
- Carr, Edward Helt (1992), *History of Soviet Russia*, translated by Najaf Daryabandari, Tehran, Zinderoud Publishing [in Persian].
- Fazeli, Habibullah, Karimi, Ali (2023), "The Dichotomy Baetween Nationalism and Cosmopolitanism in Marxism and the Soviet Union", *Central Eurasian Studies*, 16(1) pp. 271-294 <https://doi.org/10.22059/jcep.2023.352019.450115> [in Persian].
- Framkin, David (2016), *The Peace That Broke All Peaces*, translated by Hassan Afshar, Tehran, Mahi Publishing [in Persian].
- Fiages, Orlando (2009), *The Tragedy of the People (Russian Revolution 1891-1924)* translated by

- Ahmad Ali Qolian, Tehran, Publishing [in Persian].
- Callinicus, Alex (2002), *Trotsky and Trotskyism*, translated by Mohammad Rafi-e-Mehrabadi, Tehran, Khojesteh Publishing [in Persian].
- Cardancus, Helen (1988), *Neither Peace nor War*, translated by Abdolreza Houshang Mahdavi, Tehran, Nahr New [in Persian].
- Carr, Helen (1988), *Neither Peace Nor War*, translated by Abdolreza Houshang Mahdavi, Tehran, Nahshar No [in Persian].
- Dmitriev and Ivanov (B.T.A.), *History of the Struggle against Trotskyism*, translated by Abdul Mohammad Delkhah [in Persian].
- Cohen, Alan (2009), “*Marxism after the Collapse of the Soviet Union*”, translated by Kaveh Boyeri, Saman-No Quarterly, No. 10, Winter 88[in Persian].
- Hobsbawm, Eric (2001), *The Age of Extremes*, translated by Hassan Mortazavi, Tehran, Atsharaat-Age [in Persian].
- Kalestev, D.P. 1982, *History of Soviet Russia*, translated by Heshmatollah Kamrani, Tehran, Bigvand Publications [in Persian].
- Kissinger, Henry (2017), *World Order and Reflections on the Characteristics of Nations and the Flow of History*, translated by Mohammad Taghi Hosseini, Tehran, Katibeh Publications [in Persian].
- Karami, Jahangir (2010), “Russia's Offensive Foreign Policy and the European Strategic Balance”, *Quarterly Journal of Politics*, 40(4), pp. 181-196[in Persian].
- Kenan, George (2018), *Russia and the West in the Time of Lenin and Stalin*, translated by Abolghasem Taheri, Tehran, Publications [in Persian].
- Kens, Peter (2009), *History of the Soviet Union*, translated by Ali Akbar Mahdian, Tehran, Publications of Amir Kabir [in Persian].
- Lars, Klaus (2009), *Churchill and the Cold War*, translated by Hamid Reza Zahedi, Tehran, Publications of Information [in Persian].
- Lenin, Vladimir (2005), *Collection of Works*, translated by Mohammad Pour Hormzan, Tehran, Ferdows [in Persian].
- Lenzowski, Georges (2026), *Russian-Western Competition in Iran*, translated by Ismail Rayin, Tehran, Javidan Publications [in Persian].
- Malesevic, Sinisa (2004), *The Sociology of Ethnicity*, SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446215029>
- Marshall, Tim (2013), *The Power of Geography*, translated by Parnaz Talebi, Tehran, Homa Publications [in Persian].
- Mills, C. Wright (2004), *Marxists*, translated by Khashayardihi, Tehran, Loh Feker [in Persian].
- Northrop. Douglas (2004), *Veiled Empire: Gender & Power in Stalinist Central Asia*. Cornell University Press <https://doi.org/10.1017/S001041750522039X>
- Prestis, Aaronovich (2000), *The Bolsheviks: The Forest Movement*, translated by Hamid Ahmadi, Shirazeh Publications, Tehran [in Persian].
- Rashidi, Ahmad (2015), “Recognition of Self and Other in Intellectual Currents and Foundations of Russian Foreign Policy”, *Quarterly Journal of Central Eurasian Studies*, Volume 10, No. 2 [10.22059/JCEP.2018.134120.449608](https://doi.org/10.22059/JCEP.2018.134120.449608) [in Persian].
- Russell, Bertrand (1982), *Theory and Practice of Bolshevism*, translated by Ahmad Saba, Tehran, Book Publishing [in Persian].
- Tolui, Mahmoud, (1990), *From Lenin to Gorbachev*, Tehran, Alam Publishing [in Persian].
- Rajai, Farhang (1992), “Central Asia in the Game of Powers” *Journal of Historical Research*, 2(6), [in Persian].
- Upad hyay, A. (2019), Russian Revolution in perspective. Reflections on its impact on the Indian freedom struggle. *Journal of the Belarusian State University. History Russian*. <https://doi.org/10.33581/2520-6338-2019-4-47-55>.
- Trotsky, Leo (1981), *History of the Russian Revolution*, translated by Siavash Navab, Tehran, Literature Club, second edition [in Persian].
- Trotsky, Leon (1980), *The Permanent Revolution*, translated by Siavash Navab, Literary Club, second edition [in Persian].

Thatcher, Ian. Dennis (1991), *Leon Trotsky: Three Aspects*: University of Glasgow
<https://www.gla.ac.uk/myglasgow/research/enlighten/theses/digitisation>
Николай Иванович. Бухарин (2018), *азбука коммунизм*. Москва.
Tolz, Vera (2001), *Russia*, London and New York. *Routledg*